

Proprietatea asupra cărților

Cartea se naște pentru a fi citită și prinde formă în imprimărie, dar își trăiește propria existență în palmele posesorilor sau printre rafturile bibliotecilor. Tipărită sau manuscrisă ea obiectivează o rețea de practici sociale¹ care îi conferă legitimitate și sens, dincolo de motivația cumpărării ei.

Anterior secolului al XIX-lea, cartea este foarte scumpă, ceea ce explică numărul limitat al potențialilor cumpărători. Ea devine astfel un simbol de putere și prosperitate. Avere și starea socială sunt, de obicei, criteriile care determină numărul de cărți aflate în bibliotecile private. În Franța, de exemplu, în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, burghezia și negustorii dețineau rareori un număr de o sută de cărți. Acest prag este depășit însă de jumătate din colecțiile nobililor și reprezintă o condiție pentru bibliotecile magistraților.²

În ceea ce privește Țările Române, până în secolul al XIX-lea cartea completează fondurile bibliotecilor mănăstirești, domnești, boierești sau „școlare”. Alături de acestea, apar în prima jumătate a secolului al XIX-lea noi *biblioteci* private de dimensiuni variate. O serie de categorii sociale sunt interesate în constituirea unui fond de carte personal, chiar dacă poate uneori nu ia forma unor mari biblioteci. Librarii văd în carte o afacere și intermediază circulația acesteia între atelierele tipografice din țară sau Europa și viitorii proprietari. Publicarea listelor de prenumerați în jurnalele epocii marchează, printre altele, modernizarea formelor de circulație a imprimatului. O analiză a listelor de subscripție, din prima jumătate a secolului al XIX-lea,³ pune în

¹ Roger CHARTIER, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, traducere de Maria CARPOV, Editura Meridiane, București, 1997, p. 181.

² *Ibidem*, p. 185.

³ Ne referim în special la articolul semnat de Cătălina VELCULESCU, Victor George VELCULESCU, „Livres roumains à listes de souscripteurs (première moitié du XIXe siècle)”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 2, 1974, pp. 205–220. Analiza

evidență atât apartenența socio-profesională a cititorilor, cât și preferințele lor. Tipografiile primesc comenzi din partea celor interesați în achiziționarea unui anumit titlu, care intră ulterior într-un circuit privat de posesie. Cu toate acestea, cartea rămâne inaccesibilă la nivelul unor importante straturi sociale și dependentă, în mare parte, de gustul publicului-cititor. Evoluția opțiunilor pentru lectură se reflectă în succesul pe care anumite categorii de cărți îl au în epocă. Seducția pe care o exercită un anumit titlu depinde în egală măsură de maturizarea preferințelor celor ce citesc, precum și de politica oficială în domeniu.

În secolul al XIX-lea, inițiativele autorității politice și cele private determină apariția primelor biblioteci publice și a cabinetelor de lectură. Prezența lor diversifică traseele de diseminare a ideilor atât în spațiul privat, cât și în cel public. Accesul la carte nu se rezumă așadar doar la cumpărarea și apartenența acesteia la un patrimoniu individual. Bibliotecile publice deschid o nouă posibilitate cititorilor, dornici de lectură, care dețin un număr insuficient de cărți sau deloc. Nașterea acestor instituții nu este întotdeauna rezultatul unui proces facil. Inaugurarea Bibliotecii din Iași, de pildă, este amânată cu un an din cauza înzestrării sale incomplete, ca urmare a întârzierii coletelor comandate la Paris.⁴ Cu un pas înainte, cabinetele de lectură completează aceste inițiative culturale, apariția lor fiind rezultatul unor proiecte private. Societățile (literare, *medico-naturaliste*⁵ etc.), la rândul lor, își fac propriile biblioteci, cumpără cărți și jurnale – de cele mai multe ori franțuzești. Comunicarea intelectuală este astfel facilitată și prin intermediul acestor noi tendințe de organizare și promovare a culturii.

Concurența între cele două forme de posesie – individuală și colectivă – se afirmă timid în Principatele Române, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a unor intervenții legislative privind controlul imprimatului. Avem în vedere cu precădere aspectul ei citadin, cunoscut fiind faptul că majoritatea publicului-cititor aparține marilor orașe. Prezența cărții și proprietatea asupra ei este inegală și dificil de

urmărește destinația a 26 de cărți românești, în urma solicitărilor private, urmărite pe criterii profesionale: lumea învățământului, librării, artizanii și negustorii, funcționarii, militarii, intelectualii, alte ocupații non-intelectuale. Un ultim criteriu vizează publicul feminin, o categorie mai puțin omogenă, dar cu opțiuni precise abia după 1839.

⁴ Vezi Ilie MINEA, „Ce citise generațiunea Unirii din Moldova”, extras din *Anuarul Gimnaziului Ion Măiorescu*, Tipografia „Convorbiri Literare”, București, 1919, p. 5.

⁵ În 1830, la Iași, se înființează Biblioteca societății medico-naturaliste cu un larg sprijin din partea Statului. În 1836, deținea un fond de carte de 1.000 volume.

reconstituit la nivelul straturilor sociale, în absența unor date omogene privind vârsta, succesiunea exactă a proprietarilor sau numărul real al exemplarelor.

Începând cu 1831, politica oficială privind tipărirea tinde să reglementeze treptat destinația publică a acesteia. Autorii sunt obligați să doneze un anumit număr de exemplare, din tirajele recent imprimate, diferitelor biblioteci publice.⁶

Dincolo de mecanismele care pun în mișcare intervențiile oficiale sau inițiativele private, cartea creează, în funcție de destinația sa – publică sau privată – noi forme de solidarități. În secolul al XIX-lea, ea cucerește tot mai multe generații: tipărirea iese din intimitatea spațiului privat și se lasă descoperită de colectivități umane prin intermediul formelor publice de organizare a culturii.

În această prezentare cercetarea noastră se concentrează asupra însemnărilor pe marginea filelor de manuscrise,⁷ interpretate ca o formă de consolidare a sentimentului de proprietate, dar și ca o confirmare a valorii cărții. Alegerea a fost determinată în special de bogăția materialului-sursă – *Catalogul manuscriselor românești*. O parcurgere oricât de grăbită confirmă succesul pe care textul scris îl cunoaște. Până spre jumătatea secolului al XIX-lea, în marile biblioteci private românești, alături de textul imprimat se găsea și copia scrisă a acestuia. Prestigiul scrisului se explică în primul rând prin utilizarea sa ca un instrument mai eficient și direct în receptarea noului, în comparație cu imprimatul.⁸ El face posibilă receptarea și diseminarea ideilor acolo unde forma sa tipărită nu domină spațiul public și privat decât mult mai târziu. În al doilea rând, este vorba și de rațiuni pecuniare: scrisul este mai puțin costisitor de produs decât imprimatul. Cărțile cele mai interesante care circulau în Europa erau citite, în forul propriului

⁶ Diferite biblioteci capătă statutul de „depozit legal”, ceea ce presupune că orice tipografie este obligată să le trimită gratuit câte un exemplar sau mai multe din fiecare tipăritură efectuată. Pentru Moldova vezi Ilie MINEA, *op cit.*, p. 12, iar pentru Țara Românească *Buletin Gazetă Administrativă*, II (1833), supl. extr. nr. 1, pp. 21–23. Vezi, de asemenea, „Dispozițiile generale ale cenzurii” în Țara Românească (art. 41, cap. IV) făcute publice în aprilie 1849, în *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, VI, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1910, p. 191.

⁷ Analiza s-a oprit doar asupra manuscriselor de secol XIX care conțin însemnări ce atestă o formă de proprietate asupra textului.

⁸ Vezi Virginia BLÎNDA, „Le pouvoir du livre”, în *Pouvoirs et mentalités, textes réunis par Laurențiu VLAD à la mémoire du Professeur Alexandru DUȚU*, Éditions Babel, Bucarest, 1999, p. 184.

cămin, în traduceri manuscrise din franceză sau germană.⁹ Nu în ultimul rând, acest aspect își are o posibilă explicație și în conservarea unui anumit raport text-cititor, specific veacurilor anterioare, care se prelungește până la sfârșitul secolului al XIX-lea.¹⁰ De pildă, circulă în manuscris opere a căror copiere tergiversează,¹¹ pe de o parte, dar, pe de altă parte, se transcriu de mână¹² cărți gata tipărite.¹³ O sumară analiză a catalogului manuscriselor românești din secolul al XIX-lea poate furniza exemple numeroase în acest sens.

Revenind la subiectul propus spre analiză, observăm că manuscrisele circulă și trec în posesia diferiților proprietari în urma unor acte de vânzare-cumpărare, donații (foi de zestre), răscumpărare sau moștenire (inventare de deces), etc.

Astfel, în urma unor tranzacții obișnuite de vânzare-cumpărare cărțile intră într-un circuit patrimonial. În însemnări se precizează, de cele mai multe ori, numele fostului și noului proprietar: „Să știe că această carte s-au cumpărat de postelnicul Pană de la un călugăr, Pahomie, ot Poiana Mărului, în leat 1812, mai 21, când zugrăveam la Nica Mușcelean, în județ Buzăului, în taleri 33, adică treizeci și tre...”.¹⁴ Unii posesori garantează pentru maniera în care au dobândit textele manuscrise prin însemnări care întăresc faptul că nu au constituit obiectul vreunei ilegalități: „fiind bună a mea fără’ de pricină”.¹⁵

⁹ Vezi Alexandru Duțu, „Y-a-t il une Europe orthodoxe?”, în *Sud-Estul și Contextul European*. Buletin, coordonator: Alexandru DUȚU, culegere îngrijită de Elena SCĂRLĂTOIU în colaborare cu Virginia BLÎNDA, Simona NICOLAE, Laurențiu VLAD, VII, 1997, p. 27.

¹⁰ Vezi Cătălina VELCULESCU, *Între scriere și oralitate*, Editura Minerva, București, 1988, p. 182.

¹¹ Este cazul traducerii lui Iancu Buznea după celebrul roman „Paul et Virginie”, Ms. 41-B.A.R., în *Ibidem*.

¹² De exemplu, minusculul volum *Erastu. Povestire de o tragedie păstorească* după Solomon Gessner, BAR ms. 593, în *Ibidem*.

¹³ Costache Negruzzi afirma în *Memorii* că tatăl său nu lăsa să apară nici un calendar fără să-l cumpere și nici o traducere fără să o recopieze. Afirmația nuvelistului confirmă existența unei practici de lectură care atingea mai degrabă nivelul emoțional al cititorului. A citi autorii străini în traducere manuscrisă era perceput ca o dovadă de patriotism, într-o epocă în care valorile romantice întrețin o adevărată ideologie a sentimentelor.

¹⁴ Gabriel ȘTREMPEL, *Catalogul manuscriselor românești*, I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 111. Este vorba despre Ms. 761, Radu POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Românești*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 76, Ms. 266, Fv 56.

Alte exemplare își păstrează valoarea de liant între generații pentru un timp relativ scurt. Ioan Săverdeanu nota, de pildă, pe fila 1 (verso) a unui manuscris datat la începutul secolului al XIX-lea: „această carte este dată de socrul meu, Lupu Marinescu”.¹⁶ Aceeași carte salvează situația financiară a posesorului, în urma unui acord de înstrăinare, pentru a acoperi o datorie mai veche. La 1856, un nou proprietar ține să precizeze, în scris, că „această carti în contra datorii ci au avut să-mi răspundă D. Ioan Săverdeanu au trecut în proprietatea gios iscălitului, pentru cari să adiverești prin iscălitura cuvinită și punerea pecetei. C. Bută, clucer. Iunie 3, 1856, Eși.”¹⁷

În alte situații, cărțile se fac cadou, sau se dau de pomană, completând formele de ritual social ale epocii. O carte de rugăciuni este dată „spre amintire” în 1848,¹⁸ în timp ce altele conțin însemnări cu dedicație. Traducerea lui Aga Beldiman „Elisaveta sau cei surghiuniți în Siberia” este dedicată inițial comisului Costache Sturza și apoi soției sale, Elena Beldiman: „Prea iubită Elenichi, priimește istorie această mică a Elisavetii, dar de la soțul tău și, cetindu, nu da uitării. Că pentru a ta zăbavă am luat ostiniala a o prescrie cu însuș mâna me. 1815, iulie 13.”¹⁹

Alte cărți sunt donate unor persoane sau instituții, de obicei biserici sau mănăstiri. Numeroase exemplare, care au aparținut bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino sau fraților săi, poartă mențiunea de donație făcută mănăstirilor Sinaia, Bisericanii, etc.²⁰

Cât privește gestul de a da cărți de pomană, el amplifică o adevărată ideologie a gesturilor creștinești care întărea, celui ce o iniția, credința într-o viață veșnică liniștită. Noii proprietari le păstrau cu sfințenie de cele mai multe ori, cu gândul de a le transmite – precum predecesorii – urmașilor lor.²¹ În secolul al XVIII-lea, cartea este mai

¹⁶ *Ibidem*, p. 50, Ms. 162, Ilie MINAT, *Piatra zmintelii, adevă arătare a începutului și a pricinii despărțirii a celor două biserici, a răsăritului și a apusului*, tom 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 81, Ms. 285.

¹⁹ *Ibidem*, p. 110, Ms. 437.

²⁰ Nicolae LIU, „Cartea cu însemnări manuscrite”, în *Studii și Cercetări de Bibliologie*, 2–3, 1967, p. 306.

²¹ „Această cârtică iaste dată mie de pomană de preotul Vasăle, adevă de socră-meu, ca să-mi fie mie de ascultare și să aibă și iel veșnica pomenire. Și dacă a rămâne de mine să fie de veci a fiului meu din Ciorăști. Poruncescu și de s-întâmpla ca să o ia cineva din mână să fie supt blestemul ... și anathema. (...) 1810, iunie 24... (...) În zilele mele să fiu pomenit”. Este vorba despre „Învățăture morale și monahale”, Ms. 3797, F. 38–47, în Gabriel ȘTREMPEL, *op. cit.*, III, p. 247.

rară și mai scumpă, de aceea legatarii mireni – cunoscători ai valorii ei – cer, pe lângă preț, și un loc în pomelnic.²²

O manifestare specială a sentimentului de proprietate și a dragostei față de carte o reprezintă blestemul. Anterior secolului al XIX-lea este foarte răspândită practica de a proteja investiția într-o carte prin asocierea unui blestem.²³ Acesta cădea nu numai asupra celui care o furase, ci și asupra unui terț care putea deveni, din întâmplare, complice la furt dacă nu sesiza posesorul de drept.

Fenomenul nu apare întâmplător: furtul de cărți luase proporții de nestăvilit către jumătatea secolului al XVIII-lea, în special în marile orașe. Adevărate rețele clandestine, implicând legătorii din tipografii, urmăreau profituri imediate și consistente prin intermedierea vânzării unor cărți furate. Intervenția domnitorului Țării Românești, Ștefan Racoviță (ian. 1764–aug. 1765), printr-un hrisov din 23 martie 1765, reglementa vânzarea acestora. Tranzacțiile urmau să se facă într-un circuit strict controlat, astfel încât „să nu aibă voie toți prăvăliașii a vinde cărți, fără numai la două sau trei locuri unde vor fi neguțători de credință, care prin alegerea tipografului vor fi știuți.”²⁴

Însemnările pe filele manuscriselor precizau numele proprietarilor și întăreau cu blestem orice formă de înstrăinare forțată a acestora. Astfel, una din cărți, copiată de către paharnicul Toader Jora, conține o însemnare-avertisment potrivit căreia „cini să va întâmpla să o înstreineze prin ascundere, de furtușagu în vieață, neblagoslovit să se sfârșască de cel de sus...”²⁵ Blestemul putea fi dezlegat doar în anumite condiții, pe care proprietarul le menționa uneori pe marginea manuscrisului. Un exemplar al „Cronicilor moldovenești”, datat 1780, este cumpărat la jumătatea secolului al XIX-lea de un anume V. Petrovici, care, conștient de valoarea exemplarului, nota pe fila 1: „și pentru că ești drept al meu, di cumpărătură, apoi cini a vroi să-l furi, sau să-l tăinuiască să fii supt blestăm a toati canonili băsăricești. Ci numai atunci să fie scăpat di asămine

²² Barbu THEODORESCU, „Cartea românească de-a lungul secolelor”, în *Studii și Cercetări de Bibliologie*, 1, 1975, p. 48. „Cărțile se legau în scoarță de lemn, îmbracată în piele. Prin presare se imprinau desene geometrice în linii, puncte și figuri. Se lucra în argint, aur sau catifea. Atunci când cărțile se fereau în argint, se foloseau meșteri sași, care introduceau elemente de artă gotică.” – vezi *Ibidem*.

²³ Ea se conservă și în secolul al XIX-lea.

²⁴ Marius OPREA, *Pe ulița tipografiei*, Fundația Culturală Română, București, 1996, p. 150.

²⁵ Gabriel ȘTREMPPEL, *op. cit.*, I, Ms. 50, p. 23. Este vorba despre textul lui Francesco Loredano, „Zabava fandasii”, transcrisă de Toader Jora, care o prezintă drept o „cărțulie cu istorii, ce se numește *Batgiocura fandasii*”, F. 87.

blăstăm când l-ar întorci iarăș la iscălitul, cari di știință am iscălit, fiind legat acum la anul 1857, luna mai 28.”²⁶

În unele situații, proprietatea asupra cărții este colectivă: un sat întreg se asociază pentru a cumpăra o carte.²⁷ Cea mai bună protecție împotriva furtului rămâne tot blestemul. Sunt celebre formulele care țineau tentațiile la distanță: „Să i se verse mațele ca lui Arie necredinciosu” sau „Să le fie prânzul ca plânsul, gustare fără sare, cina fără lumânare.”²⁸

Alte însemnări evocă situații neobișnuite ca oportunitate de a cumpăra o carte manuscrisă sau a citi una deja existentă în fondul propriu. Declanșarea unor evenimente politice (revolte, revoluții) sau calamități naturale (epidemii de holeră, etc.) devin prilej și uneori chiar pretext pentru astfel de atitudini culturale. Perioadele de refugiu în mănăstiri, ca urmare a unor evenimente sociale sau politice, devin ocazia unor lecturi de conjunctură. Posesorul unui text care vorbește despre „Semnele lui Antihrist”, nu uită să menționeze că „m-am îndeletnicit să o am și trecut cu cetania. Neculai Vlădescu, sluger.”²⁹ Lectura are loc la Mănăstirea Căldărușani, în timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu. Presiunile psihologice ale momentului, deși puternice, nu elimină grija de a marca proprietatea asupra cărții.³⁰ Este întâmplătoare opțiunea pentru această lectură în timpul revoltei condusă de Tudor Vladimirescu? Exista în imaginarul colectiv percepția unor posibile semne prevestitoare Apocalipsei?

Posesorii cărților bisericești, ei înșiși situați pe diferite trepte ale rangurilor monahale, nu fac excepție de la această practică. Uneori cartea pare lipsită de personalitate, proprietarii neglijând, din motive necunoscute, să-i recunoască apartenența. Cei care le cinstesc memoria fac însă acest lucru, iar viitorii posesori evită o asemenea eroare. Pe filele unui „Miscelaneu teologic” se află o însemnare de la 1801, un gest de recuperare și atestare post-factum a dreptului de proprietate: „Am însemnat de cându au răposat părintele Sava ieroschimonah duhovnic de la schitul Dălhăuțului. (...) Si au fost și stareț. Și această carte este a sfinții sale, a părintelui Savii.”³¹ Cartea se păstrează și transmite în

²⁶ *Ibidem*, p. 65, Ms. 232.

²⁷ Barbu THEODORESCU, *op. cit.*, p. 48.

²⁸ Ion BÂRLEA, *Însemnări din bisericele Maramureșului*, București, 1909, pp. 116–117.

²⁹ „La februarie 28 m-am strămutat din București pentru turburarea ce s-au întâmplat, fiind frică și am venit la Sf. Mănăstire Căldărușani. Leat 1821.”, Ms. 586, fila 122 verso.

³⁰ „Această carte coprinzătoare pentru semnale și minunile cele pentru Antihrist este a mea...”, *Ibidem*.

³¹ Ms. 2368 în Gabriel ȘTREMPEL, *op. cit.*, II, p. 259.

interiorul mediului bisericesc, ultima însemnare manuscrisă datând din 1860: „Această sfântă carte este a sfinții me, cumpărată de la părintele Gherman în preț de cinci lei di la anul 1860, luna săptemvrie 10. Calinic iromonacul.”³²

Nu toate cărțile manuscrise conțin însemnări de proprietate. În ceea ce privește cărțile religioase, absența acestor precizări pare să aibă o pondere mai mare în raport cu textele laice. O posibilă explicație ar fi practica potrivit căreia toți cei implicați în producerea unui text religios (manuscris sau imprimat), nu se semnau, ca o dovadă a smereniei. Aceasta este o calitate atribuită, în special, traducătorilor acestui gen de literatură.³³ Pe măsură ce înaintăm în secolul al XIX-lea însemnările de proprietate pe textele religioase se înmulțesc.

Odată intrate într-un circuit privat de bunuri, cărțile manuscrise devin cel mai la îndemână suport pentru însemnări de orice fel. Unele reconstituie circulația textului de la o generație la alta,³⁴ altele immortalizează evenimente deosebite cum ar fi cutremure de pământ, eclipse,³⁵ revolte, epidemii, incendii, impresii sau gânduri intime, etc.³⁶

Nu de puține ori traducătorii sau copişti își asumă responsabilitatea față de rezultatul „creației” și îndeamnă viitorii posesori-cititori să coopereze în a îndrepta eventualele greșeli.³⁷ Printre cele mai des invocate motive sunt „vremea rea”, „pana proastă”, „graba”³⁸, bătrânețea, sau chiar tinerețea.³⁹ Nici unul dintre cele două ultime attribute nu reprezintă o virtute atunci când e vorba de responsabilitatea subiecților implicați în producerea textului. Clemența față de eventualele erori este

³² *Ibidem*.

³³ *Vezi Curierul Românesc*, XI (1840), p. 24.

³⁴ „<Această carte> am făcut-o dar nepotului meu de soră...”, în Gabriel ȘTREMPEL, *op. cit.*, III, p. 160, Ms. 3532, F. 1–5.

³⁵ *Ibidem*, I, Ms. 160, p. 49.

³⁶ „La anii de la Hristos 1821, noemvrie 5, la 9 ceasuri din zi s-au cutremurat pământul. Sâmbătă.”, în *Ibidem*, p. 161, Ms. 3536, F. 128. *Vezi*, de asemenea, printre altele, însemnările din Ms. 44, în *Ibidem*, vol. I, p.22.

³⁷ „Deci mă rog, iubitorilor cetitorii, ca orice greșală veți afla, cu duhul blândeților să o diotosiți; căci numai unul Dumnezeu iaste negreșit, da mai vârtos eu, păcătoșul, a nu greși nu s-a putut a fi cu puțință.”, Ms. 431, F. 168v, în *Ibidem*, p. 109.

³⁸ „Și am scris-o di la 1800 martie 22 dni, până la 1800 iulii, scriind-o pe apucate, în 85 zile, când n-aveam treabă”. Este vorba despre *Istoria lui Erotocrit*, Ms. 145, în *Ibidem*, p. 45.

³⁹ *Vezi* însemnarea din Ms. 85, F. 326v, în *Ibidem*, I, p. 31.

adesea invocată. Limitele sunt recunoscute, iar cititorii trebuie să fie intuitivi în anumite situații: „scris-am cum am știut; voi citiți cum puteți.”⁴⁰

O analiză atentă a *Catalogului manuscriselor românești* poate oferi o mulțime de exemple în completarea celor la care noi am apelat. Am optat pentru includerea doar a câtorva dintre ele, în susținerea argumentării noastre, pentru a nu încărca excesiv cursivitatea și economia textului.

Problema proprietății asupra cărții confirmă interesul, chiar dacă nu foarte răspândit la începutul secolului al XIX-lea, pentru tezaurizarea ei ca bun patrimonial. Însemnările de proprietate pot furniza, prin succesiunea lor, alături de date ce devoalează personalitatea, destinul posesorului și informații importante privind traseele de diseminare a culturii românești.⁴¹

Indiferent de spațiul (public sau privat) unde e descoperită sau solicitată, cartea oferă cetățeanului proaspăt alfabetizat un nou statut care s-a dovedit a fi mai mult simbolic. „A citi” și „a scrie” trec în epocă drept attribute ale distincției sociale, o cale de ascensiune, alături de prosperitatea economică și financiară a fiecărui individ. Raportul între tendințele lecturii (mai ales spre jumătatea secolului⁴²) și intervențiile autoritare ale puterii de a le controla, se reflectă, inevitabil, și în aspectul privind proprietatea asupra cărților. Introducerea cenzurii în Principatele Române deteriorează traseele de circulație a cărții dinspre producători către posesori. Cu toate acestea, efectele ei ating mai ales nivelul organizat al difuzării textelor imprimate sau manuscrise. Pedepsele sunt prevăzute pentru tipografi, librari și alte categorii de intermediari care pot fi controlați de o manieră mult mai eficientă decât simplii proprietari de carte. Într-o civilizație a oralității, cultura scrisă a secolului XIX românesc experimentează și dezvoltă noi suporturi ale comunicării, ce aveau să seducă și să îngrijoreze deopotrivă.

⁴⁰ Ms. 356, în *Ibidem*, I, p. 97.

⁴¹ De pildă, exemplarul păstrat la Academia Română din *Catavasierul* – apărut la Târgoviște în 1713, sub îndrumarea lui Antim Ivireanul, în slavonă, română și greacă – conține însemnări privind circulația acestuia prin Novisad și Lemberg. Cărțile imprimate nu fac excepție de la această practică: de exemplu, *Evanghelia* tipărită la Alep – în limba arabă, la 1706, cu tiparul lui Constantin Brâncoveanu – consemnează prin însemnările de la pagina 243 circulația acesteia în spațiul Orientului Apropiat. Vezi Nicolae LIU, *op. cit.*, nota 40, p. 307.

⁴² Spre jumătatea secolului al XIX-lea lecturile politice devin tot mai seducătoare. Unii cititori devin ei înșiși, uneori, autorii unor scrieri similare (Bălcescu, Kogălniceanu etc.)